

ВПЛИВ М.В.ГОГОЛЯ НА УКРАЇНСЬКУ ТА РОСІЙСЬКУ ЛІТЕРАТУРИ

Купрата Н. Я.

У статті зроблено огляд оцінок українських та російських культурних діячів постаті М.Гоголя, його ролі в розвитку художньої літератури.

В статье сделан обзор оценок украинских и русских культурных деятелей личности Н.Гоголя, его роли в развитии художественной литературы.

Микола Гоголя - постать, яка залишила величезний слід як в українській, так і в російській літературах. Письменник-психолог, письменник-драматург, письменник-реаліст, письменник-містик полонив серця своїх сучасників, став каменем спотикання українських та російських літературознавців усіх часів.

Хто він, цей українець, що писав російською мовою, кохаючи рідну Україну? Українські і російські письменники, які вперше прочитали М.В.Гоголя, були зачаровані його словом, простим і влучним, страшним і містичним, дотепним і жартівливим, правдивим і безкомпромісним. Герої знаменитого українця були виписані з такою щирістю, що читач з насолодою споглядав як чесного і доброго, так і підлого й жалюгідного героя.

М.В.Гоголь ще за життя став на один щабель із великим російським поетом О.Пушкіним. Письменник-легенда – гордість українців і росіян, людина, ім'я якої плекають слов'янські народи, бо душа автора належала їм обом.

Ім'я Гоголя, його життя та творчість хвилювали не одне покоління українських літераторів. Ним захоплювався Шевченко, який присвятив йому вірш "Гоголю":

“Всі оглухли - похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже” [19, с. 212].

Обох творців об'єднувала безмежна любов до України та українців, а звичаї, фольклор, які вони достеменно знали і шанували, допомагали цим великим письменникам у творчості. Особливо чітко гоголівські традиції простежуються в історичній поемі Шевченка "Тайдамаки" та в "Російських повістях". Тут ми бачимо і героїчний пафос, і епічну широту та глибину в зображенні героїв та їх навколишнього середовища. Шевченко продовжує та розвиває принципи "натуральної школи" і метод критичного реалізму, що гармонійно поєднував у своїй творчості великий Гоголь.

У Галичині одним із перших перекладачів та пропагандистів Гоголя був Іван Франко, який переклав "Мертві душі" "геніального українця", а в статті "Зміна системи", наголошує на тому, що Гоголя аж ніяк не можна вирвати з "основи нашого народного розвою" [18, с. 233]. Шукаючи причини звернення Гоголя до містики, ідейного зламу у світогляді і його загибелі, Франко бачить цю причину не в складній суспільно-політичній боротьбі епохи, а у "відірваності його від "українських кіл" [18, с. 233].

За М.Драгомановим, Гоголя породила виключно українська література, і весь соціальний критицизм письменника виник із поетичних традицій та ідеальних "поривів душі української". "Коли перечитати листи Гоголя та його статті про початок Малоросії, - писав Драгоманов, - за його поклик про те, щоб йому досилали матеріали для історії Малоросії, за його статтю про пісні малоруські, - то побачимо, що у 1829-30 рр. не було нікого, не виключаючи Максимовича, хто б так багато і прилюдно говорив про пісні, повір'я, казки і т.д. простонароддя малоруського, хто б так будив громадську увагу до Малоросії" [5, с. 655].

М. Павлик також підкреслював велике значення творчості Гоголя і хотів

розібратись у розпачі Гоголя, у його трагічному кінці [8, с. 361]. М. Павлик поділяв погляд Драгоманова про поділ літератури на великоруську, російську й українську. У зв'язку з цим і Гоголь трактувався ним як письменник “всеросійський”, від якого пішли реалістична російська і українська літератури.

П.Куліш, на відміну від Франка, Павлика, Драгоманова, говорив, що Гоголь для України невдалий, що Україна заснула під гоголівську ліру. Той факт, що твори великого митця були написані не рідною, а російською мовою, він називав “зрадою”, хоч і не міг не відзначити те, що ця мова, особливо сцени ліричні (освічення в коханні, зовнішній опис героїв, природи), овіяні й дуже “пахли” Україною. “А тут ще й земляк наш Гоголь почастивав нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому спотикачем; то здалось нам, що вже й додому з того бенкету не втрапимо” [6, с. 53]. Розвиваючи теорію “етнографічної вірогідності”, в “Соборному посланні до галичан” Куліш писав: “Школою вашою мусить бути школа українська, обперта не на Шевченкові, як у вас здається, а на етнографії...” [9, с. 116].

Позиція Куліша щодо розвитку української літератури була надто категорична і не завжди відповідала дійсності. Гоголь, наприклад, використовував у своїй творчості дуже багатий етнографічний матеріал, та все ж прихильність Куліша не завоював, бо писав про Україну російською мовою. Сам же Гоголь в листі до А.Смирнова про свою душу писав так: “Скажу Вам одно слово з приводу того, яка в мене душа - українська чи російська, оскільки це, як я бачу із Вашого листа, служило один час предметом ваших розмов та суперечок з іншими. На це Вам скажу, що я сам не знаю, яка в мене душа - українська чи російська. Знаю лише те, що аж ніяк не дав би переваги ні українцеві перед росіянином, ні росіянові перед українцем. Обидві природи щедро обдаровані Богом і, ніби навмисне, кожна з них окремо втілює в собі те, що чого немає в іншій. Явна ознака того, що вони повинні доповнити одна одну...” [2, с. 577].

Як бачимо, Гоголь не відносив себе до російської літератури цілком і категорично, він говорив і про свою українську душу, без якої великий Гоголь не мислив себе як письменник, як людина.

Олена Пчілка у передмові до творів Гоголя дає високу оцінку письменника як громадянина, який, не маючи “вельми здатні та докладні збірники, етнографічно-мовного матеріалу” (бо тоді ще “багатство української мови жило сховано”) [11, с. 4], взявся писати мовою, близькою до його народу. “Не кожен бо письменець, - писала авторка, - візьме на себе таку звагу і тепер, не кожен, мовляв, пожадає принести свою талановитість “на подання” щирій думці - писати своєю краєвою мовою, або краще сказати, не кожен занедбає своє самолюбство настільки, щоб, маючи спроможність об’явитись зі своїми творами перед далеко більшою громадою, котра прочитає “й оцінує їх як слід”, - “заховав би свій талант” у безправній, прихованій мові” [11, с. 4].

Але мова його - то мова України, краю, де він народився і виріс. Твори Гоголя переповнені українськими словами: бандура, баклага, батіг, вояка, винниця, галушки, діжа, добродій, повітка, пошапкуватись, пищик, ясочка, стусан, сукня... “Хто знає, - зазначає Олена Пчілка, - наскільки б ті українські слова і речі заповняли його оповідання, коли б він не боявся перш усього бути незрозумілим для теї громади, котра його читала, задля котрої й так мусили до його книжок додавати словничок, з перекладом ужитих Гоголем хохлацьких слів, о котрі можна “язык сломать” (і на додаток не зрозуміти)... перекладаючи Гоголя, - причому мусиш розмірковувати кожне слово, кожне речення доценту, - бачиш, яку працю завдавав собі інколи Гоголь, перекладаючи ті самородки української мови, котрі силоміць наверхались йому на перо...” [11, с. 4].

Колись Пушкін, працюючи над “Полтавою”, зізнався Максимовичу, що він краде його пісні: так вони зачарували його. То можна собі уявити, якою життєдайною

силою були для полтавця Гоголя українські пісні, які з дитинства звучали в ньому, живили його розбите серце все життя: “Жизнь моя, украинские песни! Как я люблю вас!.. Каждая, даже простая, бытовая, дает новую черточку для понимания быта, истории края!” [2, с. 517]. В архівах Олени Пчілки, для якої українська пісня була і світочем, і відрадою, знаходимо такі слова: “Цілі покоління української інтелігенції, вже помосковлені, одірвані від свого живого фунту, - приходили, - під надихом рідної пісні до чуття і знов почували себе українцями... Чи не під надихом тих пісень написав Гоголь свої поетичні оповідання, свого “Тараса Бульбу”, що зостався досі найкращою історичною повістю в цілій російській літературі: досі бо з російських письменників того твору не перевершив ні змістом, ні формою свого історичного оповідання” [10, с. 167].

Природа України зачарувала Гоголя, і він отримував величезну насолоду і задоволення, просто упивався красою, описуючи Дніпро, ніч, степ...

Гоголь був великим психологом і драматургом, він добре розбирався в людських почуттях, уміло відображав різні групи суспільства і чітко відтворював мову кожного героя. А головне: всі ці зовсім різні типи і характери умів зав'язати в один вузол, довести до конфлікту і “благополучно” вирішити цей конфлікт.

Як реаліст Гоголь перший у російській літературі показав деградацію суспільства, його підлість, обмеженість, жадобу, егоїзм - усі мерзотні риси “сливок общества”. Мова його глибоко народна, і ця могутня мова і визначила силу поетичної прози Гоголя. Він зображав українську природу, українських людей, їх звичаї, характер, вдачу. І, як зазначає Олена Пчілка, “природжена Гоголева прихильність до свого українського прокидається раз по раз” [11, с. 4].

Мистецтво Гоголя і давало радість, і навчало. Його твори не могли пройти повз суспільство, не зачепивши глибоко його ества, не уколовши, не розбудивши, не штовхнувши. Його гумор захоплював своєю силою, сарказм - просто вбивав, зриваючи всі прикриття, а гоголівський “сміх крізь сльози” - це скорбота художника про незвичайну складність людського життя. І ця “здібність заражати” своїм зарядом, ідеєю, настроєм і є справжній талант.

Серед літературних критиків того часу Белінський у своїх “Литературных мечтаниях” відразу запримітив неабиякий, незвичайний талант М. Гоголя і чекав від нього неперевершених за своєю чуттєвою красою творів. І Гоголь створив шедеври літературного слова. Він, як ніхто до нього, розкрив усі вади суспільства. Гоголь пильно роздивлявся анатомію свого середовища, і ті вади, які він побачив, глибоко вразили його. Гоголь побачив і зрозумів те, що не дано іншим. І, може, те, що в кінці життя він фактично відрікся від суспільства, якого змінити не міг, а просто копіювати у своїх творах не хотів (чи не тому він спалив другий том «Мертвих душ»?), мало під собою ґрунт? Думаючи - передумуючи, шукаючи-перешуковуючи, Гоголь прийшов до єдиного правителя, вседержителя, судді - Бога. Лише Бог міг праведно покарати грішного, дарувати щастя праведному.

Це “духовне очищення” Гоголя Белінський не зрозумів, критик повстав проти “Выбранных мест”

Гоголя, щоб від нього самого захистити автора “Мертвих душ”, “Ревізора”... Зрозуміло, щодо Бога прийти може тільки той, чия душа, як той плід, дозріла і може почути, сприйняти Бога. Праведне і неправедне знаходяться на протилежних полюсах, далеко-далеко одне від одного. Може, через це і досі “Выбранные места” М. Гоголя не всім зрозумілі, як не зрозумілі вони були критикам і письменникам ХІХ століття.

М.Рудницький не випадково підкреслив свого часу, що “складні психологічні студії про “двоєдушність” чи “психічне роздвоєння” автора “Вечорів на хуторі біля Диканьки” і “Мертвих душ” не можуть заглибити того психологічного явища, що на половину української душі Гоголя припадає друга - більше російська, ніж душа типових росіян - Гончарова чи Тургенєва” [12, с. 65]. І це свідчить про високий талант художника із світовим ім'ям, про вміння глобально освітити вселюдські, соціальні, психологічні явища капіталістичного суспільства; Гоголь умів піднести добро, освятити святе, поховати мертво - умів все, що треба вміти літературному генію.

Уже в 50-х роках навколо Толстого відбувалися літературні суперечки: на прапорі одних стояло ім'я Пушкіна, а на прапорі інших - ім'я Гоголя. В першому бачили символ художності, у другому - символ соціальної творчості.

Разом із критиками Анненковим та Дружиніним Толстой став під прапор чистої художності. 28 січня 1859 р. він виголосив промову в Спілці любителів російської словесності, в якій прозвучали слова про те, що “господское” мистецтво помирає, а на зміну йому іде “народное”, селянське мистецтво. Малюючи криву літературного руху, Толстой дав такий коментар: “Последняя волна, поэтическая парабола, была при Пушкине на высшей точке, потом Лермонтов, Гоголь, мы, грешные, и ушла под землю; другая линия пошла в изучение народа и выплывет, Бог даст, а Пушкина период умер, совсем сошел на нет... Счастливы те, кто будет участвовать в выплывании. Я надеюсь” [14, с. 275].

Хоча це й дивно, Толстой не помітив, “что в зените первой волны (Пушкин) он мог бы также поставить изучение “народности” [17, с. 324], - писав М. Фабрикант. До “народности” Пушкіна гідно, без жодних сумнівів можна додати і народність українця Гоголя.

Гоголь був надзвичайно талановитим письменником, але навіть його великий талант не зробив би з Гоголя, якби не мав він того широченного світогляду, овіяного епохою, країною, народом, місцевими та історичними обставинами. Геніальність його натури як письменника і як людини полягає в тому, що він не тільки зафіксував, побачив те, що не дано іншим, а дістав і освітив перед світлом прожектора найменші і найнепомітніші риси героя. І суспільство те, осліпнувши, вразившись, жажнулося самого себе. Свої переконання він вивів, за його ж словами, в “перл создания” [1, с. 141].

Неповторність та оригінальність письменника побачили й оцінили (кожен по-своєму) всі літературознавці тієї епохи, хоч і оцінки їх не завжди збігались, але “не помітити”, пройти повз талант

Гоголя не міг ніхто. Якось Толстой і Тургенєв, згадуючи “все лучшее в русской литературе”, впевнилися ще раз у тому, що у творах російських письменників (до яких на той час належав і українець Гоголь) “форма совершенно оригинальная”. “Не говоря уже о Пушкине, - зауважив Толстой, - возьмем “Мертвые души” Гоголя. Что это? Ни роман, ни повесть. Нечто совершенно оригинальное...” [3, с. 116]. Як бачимо, Толстой високо цінував автора “Мертвих душ”. У той час Леонтьєва об'єднує із Соловйовим та Розановим неприйняття Гоголя, його стилю, хоч критик і бачив гоголівський вплив (вважаючи його негативним) на поезику Л. Толстого і Ф. Достоевського. Розанов також не зрозумів самотності, неповторності Гоголя. Він протиставляв Гоголя усій російській літературі другої половини ХІХ століття. За логікою Розанова, критичний пафос гоголівської творчості не відповідав духовним

пошукам російської літератури. Він доводив, що російська література розвивалася, відрікаючись від гоголівських традицій. Хоч насправді “это дает возможность снова осознать научную плодотворность революционно-демократической концепции “гоголевского направления” в русской литературе” [7, с. 13], - справедливо зазначає сучасний критик П.А.Ніколаєв. Мережковський робив спробу довести, нібито досвід Гоголя, а також Толстого і Достоевського по-різному, негативно чи позитивно підтверджує справедливість релігійно-містичної концепції світу, такої дорогої для символістів.

У той самий час А.М. Скабичевський, обумовлюючи світогляд письменника винятково його біографією та походженням, робив художника зовсім безликим. У результаті Пушкін за силою свого класового положення був схильний до “чистого мистецтва”, а Гоголь, який жив серед містиків, “остался вне умственного движения своего времени” і “с точки зрения средневекового идеала осмеивал окружающую его тину мелочей и дрязг... Романтизм Гоголя в “Вечерах на хуторе...” является перед нами вполне средневековым... вы не найдете и тени каких-либо сознательных гражданских тенденций в сатире Гоголя” [13, с. 231]. Як бачимо, дехто все ж таки пам’ятав про українське, “містичне” походження Гоголя, хоч конкретно і не називав край і націю, яка подарувала світу такого письменника, та, пам’ятаючи його соціальний статус, відверто принижував, не помічаючи його “гражданских тенденций”, вбачаючи у його творах “средневековой” романтизм.

На відміну від А.М. Скабичевського, Горький розумів, що духу реалізму, його естетичній системі ніколи не був чужий соціальний романтизм. “Что касается таких писателей-классиков, как Бальзак, Тургенев, Толстой, Гоголь, Чехов, - трудно сказать с достаточной точностью - кто они, романтики или реалисты? У великих художников реализм и романтизм всегда как бы сплетены” [4, с. 472]. Цю саму думку ми читаємо і в листі до матері Лесі Українки від 27 січня 1903 року: “Реалізм і романтизм, - зазначає вона, - єднаються в лиці одного автора на тисячі прикладів у всіх літературах, і се зовсім законне єднання” [16, с. 33].

Великий художник краще за усіх своїх критиків (прихильників його таланту і ворогів) пояснив і визначив значення свого таланту, пружини своєї творчості, художні критерії, нарешті, своє історичне завдання. Ось це знамените багатозначне, хоч і хворобливе визнання із “Переписки с друзьями”, яке дало привід свого часу для різних розмов: “Герои мои, - писал Гоголь, - потому близки душе, что они из души; все мои последние сочинения - история моей собственной души. А чтобы получше все это объяснить, определю тебе себя самого, как писателя. Обо мне много толковали, разбирали кое-какие мои стороны, но главного существа моего не определили. Его слышал один только Пушкин. Он мне говорил всегда, что еще ни у одного писателя не было этого дара выставлять

очертить в такой силе пошлость пошлого человека, чтобы вся та мелочь, которая ускользает от глаз, мелькнула бы крупно в глаза всем. Вот мое главное свойство, одному мне принадлежащее и которого нет у других писателей” [1, с. 141].

І як перегукується ця оцінка художника з оцінкою Олени Пчілки: “Влияние Гоголя на русскую литературу весьма велико... при чем дело состоит не в том, что изобразить, а в том, как изображаемое видит вперед создания. Вместе с Пушкиным Гоголь утвердил в русской литературе национально-художественное направление. Гоголя можно назвать отцом натуралистической школы, к которой принадлежит Тургенев, Некрасов, Гончаров и др. Своим изображением простой людской жизни во всей широте ее Гоголь убил всякую манерность, натянутость... Изобразить жизнь с такой правдою и юмором до него никто не решался, да и после никто не мог обитаться такого мастерства в этом отношении. Гоголь первый научил русских литераторов изображать не только типы идеальные, но и стиль повседневной жизни, он же первый

ввел мотивовку и психологический анализ выводимых героев. Литературная деятельность Гоголя имеет также огромное общественное значение: он открыл глаза современному обществу, указал его мелочность и пошлость его, заставил общество критически отнестись к себе, и, изображая темные, неприглядные стороны жизни, указал обществу высокие идеалы добра, правды и любви к человечеству” [11, с. 4].

Дійсно, “влияние Гоголя на русскую литературу” надзвичайно велике. Гоголь своєю творчістю, а ще більше художньою майстерністю, умінням описати тонкі психологічні явища привернув увагу, “заразив” цим методом не одного російського письменника. Величезний вплив Гоголя мав силу тяжіння не тільки на його сучасників, а й на пізніші покоління літераторів. | головне, що автор “Мертвих душ”, “Вечорів на хуторі”¹!, все життя кохаючи Україну, полонив цією любов’ю не тільки читачів, й талановитих письменників. Чи не під впливом Гоголя творив свою музу А-Толстой? Його поезія “Ты знаешь край, где все обильем дышит...” - це авторське свідчення у коханні до України:

Туда, туда всем сердцем я стремлюся,
Туда, где сердцу было так легко,
Где из цветов венки плетет Маруся,
О старине поет слепой Грицко,
И парубки, кружась на поже гладкой,
Взрывают пыль веселою присядкой.
Ты знаешь край, где нивы золотые
Испещрены лазурью васильков,
Среди степей курган времен Батыя,
Вдали стада пасущихся волон,
Обозов скрип, ковры цветущей гречи,

И вы, чубы, - остатки славной Сечи? [15, с. 7]. Твори Гоголя живили і будуть жити багато наступних поколінь, бо “либонь тепер стоїть діло інакше, - писала у своїй передмові до перекладів творів Гоголя Олена Пчілка. - Знайшлося би кому переказати твори Гоголеві по-українськи і єсть для кого!” [11 * с.4].

Переклади письменниці, на наш погляд, є найбільш вдалими, бо авторка прекрасно знала мову полтавця Гоголя, звичаї і традиції, які оточували обох письменників з дитинства. І сама Олена Пчілка признавалася, і до “ні над одним із своїх оригінальних писань я не трудилась так много, дбаючи про добірності можливу красу мови, як у тих перекладах” [11, с.4].

У творах Гоголя було все: і любов, і зрада, і щастя, і горе, і розпач, і зневага, і щира приязнь - усе, що вміщається і живе в душі людини. Він так умів “наперчити”, “підсолодити”, влити келих любові і капнути краплю отрути, що весь цей емоційний чуттєвий “коктейль” одним духом випивав читач, хміліючи від українських ночей, від сипи-силенної почуттів, які переповнювали йому груди. І причина, певно, не тільки в тому, що Гоголь від природи знав міру і “перченому”, і “солодкому”, умів тримати той невидимий баланс між добром і злом і у творах, і у кожному герої, що не обрікало його твори на суто романтичні і “возвышенные” і не ставило в розряд трагіко-песимістичних, а, може, основна причина успіху і невмирущої слави його ще й у тому, що в душі, письменника завжди жила і квітла Україна і він сам був тим українцем, у якому бурхливо кипить, нестримно вирує, ніжно дише і полум’ям горить життя.

Література

1. Гоголь Н. Выбранные места из переписки с друзьями. - М., 1990. - С. 141
2. Гоголь Н.-В. Собр. соч.: В 8 т. - М., 1984. —Т. 2. — С. 577.
3. Гольденвейзер А.Б. Вблизи Толстого. - М., 1959. - С. 116.
4. Горький М. История русской литературы. -М., 1939. -С. 472.

5. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. - Львів: Правда, і В/Л. VI.-Ч. 19.-С. 655.
6. Куліш П. Погляд на українську словесність //Хата. -1860. -С. VIII.
- 7 Ніколаєв П .А. Литературоведческие искания в предреволюционную эпоху. Возникновение в России марксистско-ленинской науки о литературе // Русская наука в литературе в конце XIX - начале XX в. - М., 1982.-С. 13.
8. Павлик М. Николай Васильевич Гоголь//Друг. - 1874. - С. 361.
9. Переписка П. Куліша з В. Барвинським // Киевская старина. - 1898. - Жовтень. - С. 116.
10. ІЛ. ф. 28. од. зб. 167. Пчілка Олена.
11. Пчілка Олена. Переклади з Гоголя (два розманітних зразки). - К., 1881. – С 13.
12. РудницькийМ. Від Мирного до Хвильового. - Львів, 1936. - С. 64-65.
13. Скабичевський А.М. История новейшей русской литературы. - М.; СПб., 1909. - С. 231.
14. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. (юбилейное издание). - М., 1951. - Т. 61. - С. 274-275.
15. Толстой А.К. Стихотворения. - М., 1987. - С. 6-7.
16. Українка Леся. Повн. збір, тв.: У 12 т. - К., 1979. - Т. 12. - С. 33.
17. Фабрикант М. Толстой и изобразительные искусства (контуры проблемы). Эстетика Льва Толстого: Сборник статей / Под ред. акад. П. Н. Сакулина. - М., 1929. - С. 324.
18. Франко І. Двоязичність і дволичність // Літературно-науковий вісник. - Львів, 1905. - Т. XXX. - Червень. - С. 233.
19. Шевченко Т. Твори. - К.: Дніпро, 1974. - С. 212.

INFLUENCE OF M.GOGOL ON RUSSIAN UKRAINIAN LITERATURE

Ya. Kuprata

The article makes a review of the evaluation of M. Gogol's role in the development of literature by Ukrainian and Russian cultural figures.